

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено актуальній проблемі теорії складних речень. У ній досліджено нещодавно виокремлені складні речення зі взаємозалежними частинами з погляду їхньої формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації. Проаналізовано особливості двох видів цих речень – типових і специфічних конструкцій. Установлено, що типові складні речення зі взаємозалежними частинами постають на основі предикатів дії, процесу, стану та якості. Семантика їхньої підметової частини чітко визначена валентністю предиката присудкової частини. Підметові частини мають суто предметне значення – позначають активного суб'єкта дії, пасивного носія процесу, пасивного носія стану, носія якості. Предикативні частини поєднані тільки сполучними словами хто, що, між ними реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність. Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами постають на основі модусних предикатів. Підметова частина в них позначає ситуацію об'єктивної дійсності, а присудкова – експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини. Предикат присудкової частини обмежений і щодо форм вираження, і щодо семантики. Предикативні частини поєднуються як асемантичними сполучниками, так і сполучними словами. У таких реченнях реалізована модусно-диктумна співвіднесеність предикативних компонентів.

Ключові слова: *складне речення зі взаємозалежними частинами, присудкова предикативна частина, підметова предикативна частина, типове складне речення зі взаємозалежними частинами, специфічне складне речення зі взаємозалежними частинами, диктумно-диктумна співвіднесеність, модусно-диктумна співвіднесеність.*

Постановка проблеми. У функційно-категорійній граматиці визначальною диференційною ознакою, що розмежовує основні типи синтаксичних зв'язків і відповідно основні типи складних речень, править напрямок синтаксичної залежності. Предикативний зв'язок характеризується двобічною спрямованістю, взаємозалежністю поєднаних компонентів. Він формує складні речення зі взаємозалежними частинами, у яких одна з предикативних частин стоїть у позиції підмета. Цей тип складних речень в українському мовознавстві виокремив І. Р. Вихованець у 90-х роках ХХ ст. [3, с. 345–347]. Традиційно конструкції, у яких одна з предикативних частин функціонує в ролі підмета щодо присудка іншої предикативної частини, кваліфікували як складнопідрядні речення з підрядними підметовими (за логіко-граматичною класифікацією), з'ясувальними або розподіляли між з'ясувальними та займенниково-співвідносними (за структурно-семантичною класифікацією). Проте деякі російські [11, с. 289–290] й українські синтаксисти [7, с. 25–36] висловлювали певні заваги щодо неправомірності зарахування таких речень до складнопідрядних, хоч як окремий тип їх все-таки не розглядали.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення напрямів дослідження. Як було зазначено вище, виокремлення й обґрунтування розглянутих речень пов'язуємо з іменем українського синтаксиста І. Р. Вихованця. Він окреслив основні ознаки цих речень, визначив два їхні види: а) звичайні конструкції, підметова предикативна частина яких може поєднуватися з необмеженою низкою присудків та включає до свого складу сполучні слова *хто* або *що*; б) специфічні складні речення із з'ясувально-суб'єктивними підметовими частинами, які поєднуються з присудками, вираженими дієсловами третьої особи одними на зразок *здається (здавалося, здаватиметься), відчувається (відчувалося, відчуватиметься), сниться (снилося, снитиметься), мариться (марилося, маритиметься), дивує (дивувало, дивуватиме), лякає (лякало, лякатиме), вражає (вражало, вражатиме)* та предикативними словами на взірць *дивно (було дивно, буде дивно), відомо (було відомо, буде відомо), зрозуміло (було зрозуміло, буде зрозуміло), необхідно (було необхідно, буде необхідно)*; підметові частини в них поєднуються з присудком за допомогою сполучника *що* та його еквівалентів [3, с. 346–

347]. Маємо також кілька статей І. Ю. Ротару (І. Ю. Кушнір), яка працює над проблемою означених речень [4; 8; 9; 10]. Але чимало питань і донині потребують поглибленого вивчення та конкретизації.

Мета цієї розвідки – точніше й докладніше схарактеризувати систему складних речень зі взаємозалежними частинами, їхні формально-граматичні й семантико-синтаксичні особливості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розгляданий тип складних речень є непоширеним, він ґрунтується на структурі простого двоскладного речення, є його аналогом [3, с. 346]. Як уже йшлося, одна з предикативних частин таких речень (підметова) заповнює позицію суб'єкта, відкриту семантико-синтаксичною валентністю предиката іншої частини (присудкової), тобто у формально-граматичному аспекті функціонує в ролі підмета. За О. І. Бондарем, предикати бувають модусними й немодусними [2, с. 60]. Модусні предикати формують складні речення модусно-диктумної співвіднесеності, тобто такі, що в них і модус, і диктум виражені предикативно: модус в одній частині, а диктум в іншій. Модусна частина в таких реченнях експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції, вираженої іншою частиною. Немодусні предикати структурують речення з диктумно-диктумною співвіднесеністю, у яких обидві предикативні частини виражають диктумні значення. Обстежений матеріал дає підстави констатувати, що в присудковій частині складних речень зі взаємозалежними частинами можливі обидва названі типи предикатів. За І. Р. Вихованцем, ці речення бувають двох видів, що відрізняються один від одного певними формально-граматичними й семантико-синтаксичними ознаками, – звичайні та специфічні (див. вище). На нашу думку, більш умотивованими будуть терміни типові та специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами, якими ми й будемо послуговуватися в цій статті.

У типових складних реченнях зі взаємозалежними частинами предикат присудкової частини виражений дієсловом у будь-якій часовій чи способовій формі або прикметником (традиційним прикметником, дієприкметником, порядковим прикметником) чи іменником, що постають іменними частинами складених іменних присудків: *...косить пшеницю комбайном у полі, хто смерть з автомата косив* (В. Сосюра); *...хто міг, видирався трапом на берег* (Л. Забашта); *Хто захоче зрозуміти – зрозуміє* (І. Маценко); *Так що відійдїть, будь ласка, хто боїться бути збитим, наче в кеглі* (Л. Костенко); *Перелякався б, хто його побачив би в ту мить; Блажен, хто не навчився жити, блажен, хто зна – любить* (В. Стус); *Переможений, хто впав на коліна, Першим буде, хто завдання виконає вчасно й правильно; Батьки, хто виростив дитину, а не хто її народив*. Складники таких речень поєднані завжди сполучними словами – зазвичай прономінативом *хто*, рідше відносним займенниковим словом *що* в різних відмінкових формах: *Хто любить виноград – давай до виноградних ліз... кому до смаку помідор – вирощуй м'ясисті, болгарських сортів помідори* (О. Гончар); *Блажен, кому немає вороття, кого вже хвиля пойняла студена* (В. Стус); *Що посміхалося – сьогодні у задумі. І що журилося – не журиється, мовчить* (І. Драч); *Хай станеться, чого ти хотів* (М. Братан). Розглядані речення тісно пов'язані з катафоричними складнопідрядними реченнями симетричної структури, пор.: *Блаженні, хто не бунтується* (П. Загребельний) – *Блаженні ті, хто не бунтується*; *Але хто хоче жити, повинен перемагати* (П. Загребельний) – *Але хто хоче жити, той повинен перемагати*.

У типових складних реченнях зі взаємозалежними частинами предикат присудкової частини буває тільки диктумним, відповідно в них реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність, причому диктумна ситуація, передавана підметовою частиною, постає водночас сегментом диктумної ситуації, вираженої присудковою частиною. За семантикою виокремлюють кілька типів предикатів – дії, процесу, стану, якості, кількості [3, с. 250–258; 6, с. 10–14]. Розглядані речення постають на основі предикатів: 1) дії, що позначають діяльність, породжувану діячем і ним безпосередньо

стимульовану [3, с. 250]. Їх пов'язують із активними фізичними діями, локативними діями, пізнавально-інтелектуальною, мовленнєвою, сприйняттєвою діяльністю тощо [6, с. 10]. Такі предикати відкривають позицію активного діяча, котру заповнює підметова частина: *Хто знав – мовчки хрестився* (М. Матіос); *Хто пройшов по ній – не забуде повік* (О. Довженко); *Хто не дуже був утаємничений у тонкощі цієї темної історії – й титати не пробував* (М. Матіос); *Хто потратив сюди, мусить перетерпіти чи навіть децю спокутувати* (О. Гончар); 2) процесу, які вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця. Суб'єкт, названий підметовою частиною, не породжує та безпосередньо не стимулює процеси, позначені такими предикатами [3, с. 251], тобто постає пасивним носієм процесу: *Хто не дотримується цього правила, наражається на небезпеку* (Запорізька правда, 7.04.2009); *Хай станеться, чого ти хотів* (М. Братан); *Що не з'їдається – викидається* (П. Загребельний); 3) стану, котрим властиві показники статичності, тимчасовості [6, с. 12], пов'язаності з певним відрізком на часовій осі [3, с. 253]. Суб'єкти, виражені підметовою частиною, характеризуються пасивністю: *Що для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре!* (М. Рильський); *...хто дихає животом, живе довго й не старіє* (День, 27.10.2010); *Хто хоче йти на ризик відкрити і нових теорій у науці, повинен бути готовим до самотності* (П. Загребельний); *Хто відставатиме, буде пристрелений на місці як собака* (І. Багрянний); 4) якості, «що позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку» [3, с. 254–255]. Підметова частина називає предмет, якому цю якість приписують: *Дурний, хто в цьому світі помира...* (І. Жиленко); *Сліпий, хто не помічає цієї краси*. Отже, семантика підметової частини у типових складних реченнях зі взаємозалежними частинами чітко визначена валентністю предиката присудкової частини. Підметова частина заступає суб'єктну позицію, відкриту предикатом для іменника в називному відмінку. Такі частини найповніше репрезентують семантику підмета, оскільки мають суто предметне значення – позначають описово істоту, зазвичай особу (підметові частини зі сполучним словом *хто*), або неістоту (зі сполучним словом *що*). Відповідно підметові частини в цих реченнях позначають суб'єкта дії з конкретнішими значеннями суб'єкта фізичної, локативної дії, пізнавально-інтелектуальної, мовленнєвої, сприйняттєвої діяльності тощо, пасивного носія процесу, пасивного носія стану, носія якості.

Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами формують предикати, обмежені і щодо форм їхнього вираження, і щодо семантики. Найчастіше в присудковій частині маємо предикативи та безособові або особові в безособовому значенні дієслова з постфіксом *-ся* й без нього у формі третьої особи або середнього роду однини: *Зрозуміло, що США як молода держава дуже уважно ставиться до своєї історії в усіх її нюансах* (День, 30.11.2011); *Характерно, що заперечення цієї самої ознаки досягають за допомогою лексем різного морфологічного оформлення...* (Українська мова, 2010, № 3); *Страшніше смерті, як нема де вмерти* (Д. Павличко); *...почувається, що перед нами людина нелегкої долі* (О. Гончар); *Гнатові здається, що йому всі царства на світі подаровано, що він багатий, ніби сам цар* (У. Самчук); *Мене завжди жахало, що життя коротке* (І. Роздобудько). Зрідка можливі також складені іменні присудки та фразеологізми в таких самих формах: *Дивним було, що після всього вона ще існувала* (О. Гончар); *Для багатьох було загадкою, чим цей зсутулений майор, що говорить із спокоєм сільського вчителя, зрідка відкашлюючись, – чим міг він так впливати на своїх бійців і офіцерів?* (О. Гончар); *Білильникам і на думку не спало, що разом з темно-бурою сіризою руїни, затемненої негодами, припаленої спеками, зник із причепуреного об'єкта і той дух грізності, що тут жив...* (О. Гончар); *Йому прийшло в голову, що видиво походить на казку...* (Т. Осьмачка). Предикативні частини розгляданих конструкцій здебільшого поєднані сполучниками *що, щоб, аби, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, наче, начебто, чи, коли, якщо, як*, найуживанішим із-поміж яких є сполучник *що*: *...мені здавалося, що Ліка точно жива...* (І. Роздобудько); *Виявилось, що після мого добровільного бажання піти до армії на курсі мене вважали справжнім*

героєм... (І. Роздобудько); **Бажано, щоб** вони [гілки] були по боках основної гілки і мали невеликий кут відхилення від неї (С. Власюк); **Важливо, аби** зернотрейдери фінансували майбутній урожай (Урядовий портал, 2.08.2013); **Хай митрополиту видається, ніби** все йде як слід, **ніби** роменський дух щодалі більше запановує на Русі... (П. Загребельний); У хвилини печальних роздумувань **їй починало здаватися, чи** той Орест Білинський випадково не витвір її осамітненої душі? (Ірина Вільде); ...їх більше **влаштовує, коли** ми дивимось на них по-земному... (О. Гончар); **Пригадується, як, стоячи на трибуні, креслив** він розмашистим жестом «криву Галса», малював картини освоєння далеких світів... (О. Довженко). Рідше можливе поєднання за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки, коли, відколи, доки, допоки, чому, як, який, чий, котрий, скільки, хто, що* тощо: **Волинян цікавить, чому** у нас продають «чужий» хліб (Волинь, 20.05.2011); **Сталіну було байдуже, скільки** селян помре голодною смертю в ході реальних заготівель (День, 15.09.2010); **Ученим також цікаво, які** нові елементарні частинки виникнуть у результаті імітації Великого вибуху (Високий замок, 23.11.2009); **Андрію Сидоровичу пригадалось, нащо** він виходив з редакції (В. Дрозд); ...його **цікавило, як** виглядає тепер ця благословенна установа... (І. Багрянний); **Нас цікавить, чия** позиція ближча до правди; **Тернопіль – моє рідне місто, і мені болить, що** з ним відбувається (Тернопільська липа, 28.09.2010).

Предикати, уживані в присудковій частині, не поєднуються з іменниками в називному відмінку, тому підметова частина в розгляданих реченнях позначає не діяча, а ситуацію об'єктивної дійсності. Саме ця частина постає семантичним центром усього речення, а присудкова частина лише експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини. Отже, присудкова частина є модусною, а підметова диктумною, тобто в специфічних складних реченнях зі взаємозалежними частинами реалізована модусно-диктумна співвіднесеність предикативних компонентів.

Модусні предикати в реченнях зі взаємозалежними частинами пов'язані з модальними ситуаціями вірогідності, оптативності та оцінки. Конструкції з експлікованою модальністю вірогідності структурують насамперед предикативи інтелектуального стану: **Безсумнівно, що** час проголошення Незалежності став, *послугуючись термінологією Карла Ясперса, «осьовим» в історії України* (Українська правда, 27.08.2013). Модальну ситуацію вірогідності можуть передавати дієслова пізнавально-інтелектуальної й сприйняттевої діяльності та їхні фразеологічні відповідники, які, потрапляючи в позицію предиката пропозиційного відношення [1, с. 56–70], зазнають модальної модифікації, унаслідок чого позначають не процес перебігу думки, сприймання, а модальну настанову щодо пропозиції, вираженої в підметовій частині: ...само собою **розумілося, що** вона тужитиме за своєю Оленкою (Ірина Вільде); ...аж **неймовірним здалося б, щоб** цей шуплявий, до чорноти просмалений сонцем чоловічок та дав життя цьому білявому ставному юнакові... (О. Гончар); **Ніні здавалося, ніби** чиясь ніжна рука особливо тонко настроїла в ній душевні струни (А. Дімаров); **До того ж в околиці ні для кого не було секретом, що** вихованка Ладиків – наслідок романтичного кохання студента медицини і сільської дівчини з-під Заліщик (Ірина Вільде).

Присудкові частини, у яких експлікована модальність вірогідності, виражають високий, середній або низький ступінь упевненості суб'єкта щодо достовірності змісту пропозиції, вираженої підметовою частиною. Значення високої вірогідності передають модусні предикати з домінуючими семами 'впевненість' (*безперечно, безсумнівно, безумовно, звичайно, звісно, зрозуміло, істинно, ясно, вважатися, само собою розумітися* та ін.), 'пам'ять' (*пам'ятатися, пригадуватися* тощо), 'усвідомлення' (*відкриватися, виринати, впливати, випадати, виявлятися* тощо), 'умотивованість' (*закономірно, логічно, не випадково, природно* тощо), 'знаковість' (*знаково, знаменно, символічно, показово, прикметно, характерно* та ін.): **Безсумнівно, що** сьогодні у світі владарює «золотий телець»... (Літературна Україна, 7.04.2011); **Зрозуміло, що** омріяні колись двоповерхівки нині мало кого приваблюють (Запорізька правда, 7.04.2009); **Вважалося, що** коли на Благовіщення, йдучи по воду, дівчина знайде квітку первоцвіту, цього літа

вона вийде заміж (Запорізька правда, 7.04.2009); Їй **пригадалося**, що доброю ознакою, навпаки, **вважається**, коли приїдеш кудись у дощ (Н. Гайдамака); Цього разу йому **відкрилося**, що лякається зустрічі з Хуррем (П. Загребельний); Однак **виявилось**, що з обідом граф не поспішав (В. Малик); Тож цілком **закономірно**, що перше засідання ВРЮ... було присвячене призначенню керівників вищих спеціалізованих судів (Дзеркало тижня, 4.02.2011); Тож **знаково**, що святкування 140-річного ювілею Агатангела Кримського розпочали саме в цих стінах (Літературна Україна, 13.01.2011).

Середній ступінь упевненості суб'єкта в істинності повідомлюваного в підметовій частині передають модусні предикати з домінуючими семами 'припущення' (вірогідно, можливо, імовірно, не виключено, гадатися, думатися, міркуватися, відчуватися, почуватися тощо): **Можливо**, що який-небудь старий більшовик з Барикадної, учасник трьох революцій теж змушений тут доживати вік одинцем (О. Гончар); **Не виключено**, що і колектив нового видання буде той самий (Україна молода, 10.10.2007); **Думалось**, що тут, у Мангуші, серед своїх людей дитя забуде науку підступного Мураха-баби... (Р. Іваничук); ...**почувається**, що перед нами людина нелегкої долі (О. Гончар). Можливі також суперлативи на зразок **найвірогідніше**, **найімовірніше**, що постають як проміжна ланка між середнім і високим рівнем упевненості, але все-таки більше тяжіють до середнього: **На думку археологів, найвірогідніше**, що найдавніші люди (архантропи) прийшли на територію України з Передньої Азії через Балкани і Центральну Європу (О. Бойко).

Значення низької вірогідності передають складні речення зі взаємозалежними частинами, структуровані предикатами з домінуючими семами 'маловірогідність', 'нереальність' (маловірогідно, малоімовірно, здаватися, видаватися, мерецитися, мріятися, уявлятися тощо): **Маловірогідно**, що на переговорах з ЄС, запланованих на 19 грудня 2011 р., не буде Президента України Віктора Януковича (РБК-Україна, 23.11.2011); **Мені здається**, що живу не я, а інший хтось живе за мене в світі в моїй подібності (Л. Костенко); **Гнатіві видавалося**, що наближається дивна і страшна пора (У. Самчук); ...йому **мріялося**, що рука старої Половчихи смиче його за чуба (Ю. Яновський).

Складні речення зі взаємозалежними частинами, що експлікують оптативне значення, малопродуктивні. Вони виражають бажання або небажання суб'єкта щодо виконання дії, поданої в підметовій частині. Ці речення формують предикати **бажано**, **небажано**. Оскільки оптативність завжди пов'язана з гіпотетичністю, предикативні частини в розгляданих конструкціях поєднують сполучники **щоб**, **аби**: **Бажано**, **щоб перша поодинокі гілка була спрямована в протилежний від верхньої в ярусі бік** (С. Власюк).

Складні речення зі взаємозалежними частинами з експлікованою оцінною модальністю відображають визнання чи невизнання важливості факту, ситуації з погляду відповідності його вимогам, інтересам, смакам суб'єкта. Залежно від способу відображення оцінюваного розрізняють раціональну й емоційну оцінки [12, с. 15]. Раціональна оцінка передає позитивне, негативне чи нейтральне ставлення суб'єкта до змісту пропозиції, відображеної в підметовій частині. Виразниками позитивної оцінки постають предикати **важливо**, **природно**, **логічно**, **символічно**, **головне**, **не однаково**, **небайдуже**, **годиться** тощо: **Важливо**, **щоб** у них виявлялася життєва сила мови... (Дивослово. – 2004. – № 12); **Хіба важно**, **що** після того казав їй Кирило?! (М. Матіос); **Просто символічно**, **що** тебе ці події застають ось тут... (О. Гончар); **А головне**, **що** десь вдалечині є хтось такий, як невтоленна спрага (Л. Костенко); негативної – **абсурдно**, **алогічно**, **безглуздо**, **нелогічно**, **не годиться** тощо: ...**алогічно**, **що** найбільша лісистість додає закарпатцям багато проблем (Новини Закарпаття, 27.03.2013); **Було взагалі безглуздо**, **що** вища влада в Асканії належить отій розпутній, ні на що не здатній бабі... (О. Гончар); ...**не годилося**, **щоб** така молода вдова жила сама (П. Загребельний); нейтральної – **байдуже**, **дарма**, **однаково**, **неважливо** тощо: ...для води **байдуже**, **де** чії дачі (Дзеркало тижня, 27.03.2010); **Або Мариньці не однаково**,

*що ні дружечки, ні весільного батька не мали вони, коли зносило їм двом голови в Іванцевому сні?! (М. Матіос). Емоційна оцінка становить вербалізацію усвідомлених емоцій задоволення, схвалення, несхвалення, засудження, здивування, зацікавлення, побоювання, занепокоєння тощо [5, с. 32–33]. Емоційну оцінку задоволення, схвалення експлікують предикати *добре, здорово, приємно, славно, прекрасно, чудово, до вподоби, радувати, тішити* тощо: *Добре, що сонце світило у спини...* (А. Дімаров); *Просто здорово, що ти є!* (В. Симоненко); *Тішить, що там досі живуть чудові люди, які збирають це місто по крихітках* (День, 28.11.2008). Несхвалення, засудження передають предикати *погано, не до вподоби, неприємно, прикро, ганебно, жахливо, кепсько, гнітити, засмучувати* тощо: *Найгірше, що це скидалося на гімнастичну вправу* (Р. Андріяшик); *Одарці децо не до вподоби, що Марія не вбиралася до шлюбу, як це було прийнято* (У. Самчук); *Дуже прикро, що і на зорі віку XXI в українському культурному просторі ці зв'язки [поколінь] легко рвуться...* (М. Степаненко); *Мене засмучує, що за цей час ми так і не змогли збудувати таку свою державу, щоб міцно стояла на ногах* (Високий замок, 22.10.2010). Експлікаторами емоційної оцінки здивування постають предикати *дивно, вражати, дивувати* тощо: *Дерево стовбура тверде, давньовічне, аж дивно, що в ньому ще жене свої соки життя* (О. Гончар). Зацікавлення виражають предикати *цікаво, цікавити, зацікавлювати* і под.: *Цікаво, чи хтось на світі веде діаріуш людства?* (Л. Костенко); *Мені було цікаво, що насправді обурило публіку на прем'єрі опери 1853 року?* (День, 30.11.2011) *...Сергія цікавило здоров'я Тяті, Антоніни Дмитрівни, чи звикають обоє до нового життя* (В. Гужва). Емоції побоювання, занепокоєння пов'язують із предикатами *страшно, бентежити, хвилювати, непокоїти, турбувати, насторожувати, лякати, жахати* тощо: *Страшніше смерті, як нема де вмерти* (Б. Олійник); *Але мене тривожило, як би в ній не прокинулася гімназистка* (Р. Андріяшик); *Здається, найбільш турбувало їх тоді обох – щоб не загубити один одного в темряві* (О. Гончар); *...найбільше його знепокоїло, що в очах Єльчиних, в зеленій їхній глибині раптом зринуло щось прощальне, безповоротне...* (О. Гончар).*

Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами можуть бути і з безсполучниковим поєднанням компонентів: *Здавалось, ці люди не знали ніяких хвороб і дух їхній ніколи не відав занепалясті* (О. Гончар); *Надії стало ясно: старий муляр проходить останній шматок свого життєвого шляху* (О. Кундзіч); *Виявляється, спогади не полишили мене* (І. Роздобудько).

Так само, як і в інших типах складних речень, у системі досліджуваних у цій розвідці конструкцій наявні не тільки утворення, які репрезентують їхні типові ознаки, але й такі, що мають синкретичний характер. Зокрема, виявлено зону перехідності між складними реченнями зі взаємозалежними частинами та складнопідрядними реченнями: *Траплялось (що? і як?), що в зовсім несподіваному місці подавався знак, автомобіль стинявся, дверцята відчинялись, випускаючи обох на брук* (О. Гончар); *Буває (що? і як?), влітку дощ над одним відділком пройде, а над другим його в той день і не бачили...* (О. Гончар); *Зразу думалось (що? і про що?), що це найпростіша річ в такім дивнім і буйнім царстві рослин і звірин, риб і птахів* (І. Багрянний); *Не думалося і не гадалося (що? і про що?), щоб до мене так пізно сам пан староста завітав* (М. Стельмах); *Приємно (що? і коли?), коли весною вода заливає хату й сніг і всі бродять по воді* (О. Довженко); *Неприємно (що? і коли?), як батько приходить додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є посуд* (О. Довженко).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Складні речення зі взаємозалежними частинами становлять окремий тип у цілісній системі базових складних речень сучасної української мови. Вони сформовані на основі предикативного зв'язку внаслідок того, що відкрити предикатом присудкової частини лівобічну позицію підмета заступає предикативна частина. За формально-граматичними й семантико-синтаксичними ознаками розглядані речення поділяються на два види – типові і специфічні конструкції. У

перших підметова частина виконує такі самі семантичні функції, що й підмет у простих реченнях, та репрезентує описово активного суб'єкта дії з конкретнішими значеннями суб'єкта фізичної, локативної дії, пізнавально-інтелектуальної, мовленнєвої, сприйняттєвої діяльності тощо, пасивного носія процесу, пасивного носія стану, носія якості, між предикативними частинами реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність. У специфічних складних реченнях зі взаємозалежними частинами семантичним центром усього речення постає підметова частина, а присудкова лише експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини, тобто в них реалізована модусно-диктумна співвіднесеність предикативних компонентів. Перспективою дослідження є вивчення синкретичних речень з ознаками досліджуваних та інших типів складних речень.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Бондар О. Предикати модусу в українській мові / Олександр Бондар // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту : [зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 59–63.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. філол. фак. вуз.] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Кушнір І. Ю. Семантика складних речень із предикативною частиною у функції підмета / І. Ю. Кушнір // Українське мовознавство. – К. : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – № 39/1. – С. 245–250.
5. Ляпон М. В. Прагматическая адаптация союза как отпечаток рефлексии в структуре сложного предложения / М. В. Ляпон // Сложное предложение : традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения : материалы науч. конф., 23–24 апр. 1998 г., Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 111–113.
6. Межов О. Г. Система мінімальних семантико-синтаксичних одиниць сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – К., 2013. – 36 с.
7. Мельничук О. С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації / О. С. Мельничук // Українська мова в школі. – 1953. – № 2. – С. 25–36.
8. Ротару І. Ю. Конструкції зі взаємозалежними предикативними частинами в системі складних речень української мови / І. Ю. Ротару // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. ; [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVI. – Ч. 4. – С. 332–338.
9. Ротару І. Ю. Речення зі взаємозалежними частинами як особливий тип складних конструкцій сучасної української літературної мови / І. Ю. Ротару // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2012. – Вип. 34. – С. 73–79.
10. Ротару І. Ю. Речення з підметовими предикативними частинами зі сполучними словами *ХТО*, *ЩО* / І. Ю. Ротару // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; [наук. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : Дон НУ, 2013. – Вип. 27. – С. 100–103.
11. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка : [учеб. пособие для студентов ун-тов и пед. ин-тов] / А. Г. Руднев. – М. : Высш. школа, 1963. – 363 с.
12. Сергеева Л. А. Семантическая категория оценки в современном русском языке / Л. А. Сергеева // Исследования по семантике. Семантика языка и речи. – Уфа : БГУ, 1995. – С. 9–22.

Одержано редакцією 03.03.14

Прийнято до публікації 04.03.14

**Сложные предложения со взаимозависимыми частями
в современном украинском языке**

Статья посвящена актуальной проблеме теории сложных предложений. В ней исследованы недавно выделенные сложные предложения со взаимозависимыми частями с точки зрения их формально-грамматической и семантико-синтаксической организации. Проанализированы особенности двух видов этих предложений – типичных и специфических конструкций. Установлено, что типичные сложные предложения со взаимозависимыми частями формируются на основе предикатов действия, процесса, состояния и качества. Семантика их подлежащей части четко определена валентностью предиката сказуемой части. Подлежащие части имеют только предметное значение – обозначают активного субъекта действия, пассивного носителя процесса, пассивного носителя состояния, носителя качества. Предикативные части соединены только союзными словами кто, що, между ними реализована диктумно-диктумная соотнесенность. Специфические сложные предложения со взаимозависимыми частями формируются на основе модусных предикатов. Подлежащая часть в них обозначает ситуацию объективной действительности, а сказуемая – выражает субъективное отношение говорящего относительно пропозиции подлежащей части. Предикат сказуемой части ограничен и со стороны форм выражения, и со стороны семантики. Предикативные части соединены как асемантичными союзами, так и союзными словами. В таких предложениях реализована модусно-диктумная соотнесенность предикативных компонентов.

Ключевые слова: сложное предложение со взаимозависимыми частями, сказуемая предикативная часть, подлежащая предикативная часть, типичное сложное предложение со взаимозависимыми частями, специфическое сложное предложение со взаимозависимыми частями, диктумно-диктумная соотнесенность, модусно-диктумная соотнесенность.

R. O. Khrystianinova

Complex Sentences with Interdependent Parts in Modern Ukrainian Language

The article is devoted to the problem of the theory of complex sentences. Complex sentences with interdependent parts which were recently singled out have been explored in terms of their formal-grammatical and semantic-syntactic organization. The features of these two types of sentences – typical and specific structures have been analyzed. It was established that typical complex sentences with interdependent parts appear on the base of predicates of action, process, condition and quality. The semantics of their subjective part is well defined by the valency of the predicate of the predicate part. Subjective parts have purely substantive meaning – they indicate the active entity of acts, the passive carrier of process, the passive carrier of state, the carrier of quality. The predicative parts are united only by connective words who, what, the dictum-dictum correlation is realized between these parts. Specific complex sentences with interdependent parts appear on the base of modus predicates. The subjective part in such sentences indicates the situation of the objective reality, and the predicate part explicates the subjective guidance of the speaker concerning the proposal of the subjective part. The predicate of the predicate part is limited by the forms of expression, as well as by the semantics. Predicative parts are united by the semantic and asemantic conjunctions and connective words. The modus-dictum correlation of the predicative components is realized in such sentences.

Key words: a complex sentence with interdependent parts, a predicate predicative part, a subjective predicative part, a typical complex sentence with interdependent parts, a specific complex sentence with interdependent parts, dictum-dictum correlation, modus-dictum correlation.